
I. İSLAM DÜŞÜNCEİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER - TARTIŞMALAR

Yayına Hazırlayan
Mehmet Bekârođlu

BEYAN YAYINLARI, 197

Dizgi: EFOR Masa Üstü Yayıncılık - Organizasyon / Trabzon

Kapak ve Ofset Hazırlık: *Bey Ajans* 512 76 97

ISBN 975-473-116-0

BEYAN YAYINLARI

Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İstanbul

Tel: 512 76 97 - 526 50 10

Türk Aydınlarının Din Anlayışı

Necdet SUBAŞI

Bu tebliğde Türkiye'de *aydın* ve *din ilişkisi* bağlamında oluşan ve Türk Aydınlanmasının temel karakteristiklerini ortaya çıkarmada işlevsel olabilecek rollerin genel bir değerlendirmesini yapmayı hedefliyorum. Böyle bir teşebbüs herşeyden önce **aydın** kavramının *soykütüğünü* ortaya çıkarmakla yükümlü olmak durumundadır. Ardından sözkonusu rollerin bir yandan dine bakış açısından, diğer yandan da dîni bakış açısından belirlenen iki önemli doğrultusunun olduğu belirtilmelidir. Birincisinde aydının din anlayışı ile dinin doğrudan özneleri olanların din anlayışları birbirinden ayırılarak bu anlayışın birbirine göre oluşan durumlarının sergilenişi hedeflenirken, ikincisinde dinsel bir bakış açısından Aydınlanma ve aydın anlayışının mümkün karşılıkları aranmaya çalışılmaktadır.

Bir ışık metaforizmasına dayanarak oluşturulabilecek Aydınlanma görüşünün İslâmî temellerinin de var olduğu halde münevver kavramının nasıl olur da ancak ondokuzuncu yüzyılın bir keşfi olabildiği sorusunun burada, İslâm ve modernleşme arasındaki yakınlıkların tutarlılıklarının sorgulanabilmesi veya temellenebilmesi açısından önemli bir nokta olduğu tesbitinde bulunulabilir. Aydınlanma düşüncesini tüm tek Tanrılı dinlerin de dahil olduğu Batılı metafiziğin bir hasılası sayan görüş elbetteki İslâm'ın *mişkatü'l-envar* mecazından Aydınlanma'nın kökenleriyle ilginç akrabalıklar ku-

rulabilir. Bu, ister bir Aydınlanma, dolayısıyla modernizm eleştirisi adına, isterse de, modernist bir kurguya dönüşmemeye çalışan bir İslâmî Aydınlanma görüşü adına yapılsın, bir yandan Aydınlanma'nın bir çok dayanağını yeniden üretirken bir yandan da Aydınlanma'nın çok özel bir tanımlanışına ihtiyaç duyacaktır. Nitekim, İslâm'ın aslında bir aydınlanmayı öngördüğünü söylemekten çekinmeyen, üstelik oldukça da modernizm karşıtı İslâmî eğilimlerin varlığı Aydınlanma'yı bilinen anlamından çıkarıp yeniden tanımlamadan ayakta durmamaktadır.

Türk aydınınının dine ilişkin tutum alışında genellikle Batılı aydınının Aydınlanmacı bakış açısının etkilerine rastlanır. Bu noktada aydınımız, İslâm'a ilişkin yargularını, Aydınlanmacı aklın Hıristiyanlığa yönelttiği eleştirileri yeniden üreterek elde eder. Gerek Hıristiyanlık'ın ve gerekse İslâmîyet'in eleştirilerinde kullanılan malzemenin ortaklığı, aydınımızda bir infiale yol açacağı yerde tam tersine kendi köksüzlüğünü vurgular.

Aydınlanma'yla birlikte varlığını somutlaştıran din eleştirisi, *kilise dindarlığıyla* ortaya çıkan ve ortalama aklın bile kabul edemeyeceği bir dogmalar alanı üreten Hıristiyanlık'ın zaafa düşmüş haline karşı tüm saldırılarını akla sahip çıkararak sistemleştirdi. Bilinen haliyle Hıristiyanlık'ın ya resmî bir söylem aracı olarak kullanılması ya da bir-reyselliği yok sayıcı bir ruhbanıyeti inşa etmesine karşılık Aydınlanmacılar din karşısında sonraları her biri ayrı bir ekolün başlangıcı sayılabilecek değişik görüşler ortaya attılar. Bütün bu farklılıkların din karşısında öne çıkardığı görüşlerin hülasesi, **dini vahiyden ayırdedici bir yaklaşımda** kilitlenip kalmaktadır. Nihayet bu haliyle din, insanıdır, insan vehminin ürünüdür ya da bir iktidar aracı olarak, kitlelerin yönetime olan bağlılık duygularını öteki dünya korkusuyla pekiştirerek elverişli imkanlar yaratmada varlığına yaslanılan bir değerler sistemidir. Bu yaklaşım, ileride **Marks'a**, dini, kitlelerin afyonu saydırtacak bir noktaya kadar geliştirecektir. Ancak, bu tanımlama biçimlerinin her biri, aslında özünü ve maneviliğini yitirmiş bir din olarak, kilisenin yarattığı sıkıntılardan neş'et etmiştir diyebiliriz. ••

Bizi, Batılı anlamda aydının dine karşı geliştirdiği tutum ilgilendirmiyor. **Ne ki, Türk aydınınının Hıristiyanî özelliklerden uzak olan İslâm hakkındaki yargularının temelinde, yeterince düşünülmeden aktarılmış Aydınlanmacı aklın din eleştirisine sayısız atıflarda bulunmaktadır.**

Dolayısıyla, aydınının din anlayışı Aydınlanma'nın din anlayışından farklı değildir. Gariptir ki, İslâm söz konusu olduğunda onunla celledleşmede bir beis görmeyen aydınlarımızın, mesela Hıristiyanlık söz

konusu olduğunda yeterince eleştirel ve saldırgan olmadıkları gerçeğini sorgulamaları bile kendilerinden beklenmemektedir. Çünkü bu durum, aydının hangi işlevi yerine getirmekle yükümlü olduğu sorusunu bize sordurtmaktadır. Batıcılık, modernlik ve sekülerlik gibi alanlarda gönüllü bir gayrete sahip olan aydınımız, bu çerçevede söz konusu durumların temelinde yer alan Hıristiyanlık'a olan tutkularını da taşımak durumunda kalmışlardır.

Toplumun gerek kendi daralmışlığını aşması ve gerekse dünyadaki varoluşunu açıklamada sahiplenebileceği değerlerin ortaya çıkmasında işlevsel rollerde bütünleşmiş idealist aydının yerine, çoğu kereler bir sömürge valisinin ağzından konuşan yabancılaşmış roller üstlenen aydına tanık oluyoruz.

Tanzimat batıcılığıyla birlikte somut varlıklarında bir gerileme süreci yaşayan ulema, toplumsal açıdan yitirdiği öncülüğünü, yeni iktidarların hedefleri doğrultusunda oluşan boşlukların münevver ve aydınlarla doldurulması mecburiyetini çoktan yaratmıştı. Batıcılık konusunda tercihini yapmış bulunan Osmanlı elitlerinin, toplumsal alandan kopmada meşruiyetlerini sağlayacak sivil ve resmî görevlilere olan ihtiyaçları dönüşümlü olarak ulema ve aydın arasında paylaştırıldı. Giderek ulema, resmî yapının tercihleri doğrultusunda konumunu daha çok aydınlar lehinde kaybetmek üzere yerini aydına terkedecektir. Genellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemleri sayılabilecek yüzyıl, artık **Kemalist** devrimin doğuşunu hazırlayıcı bir tarzda gelişmeye başlamıştı bile. Bu süreç içerisinde aydının rolü, **'halk için halka rağmen'**ci politikalar üreterek hem kişisel konumlarını sağlamlaştırmak hem de yeni yapılanma süreçleri içerisinde öne çıkacak olan laiklik politikalarını hayatlaştırececek bir tarzda toplumsala aktarabilmektir. Ulemanın nüfuzunu ortadan kaldırma konusunda jakoben bir tarzın uygulamaya sokulduğu genellikle doğrulanmıştır. Ne var ki, bu tarza karşı ulemanın kimlik geliştirme konusunda tarihsel bağımlılığı aracılığıyla kazandığı geleneği aşması mümkün olamamıştır.

Bir iç aydınlanmasını ulemanın sağlamış olması, Türk toplumunun kendisini yorumlaması açısından iyi sonuçlar doğurabilirdi. Kur'an'ı anlamada ve hiç bir kimsenin çıkarına olmaksızın ahiret korkusuyla aydınlanmanın, Batılı kökenlere rağbet duymaksızın ulema katlarında gerçekleşmiş olması ne yazık ki bizzat ulemanın tarihi görüntüsü nedeniyle asla mümkün olmamıştır. Birkaç istisnai örnek ise ya bizzat ulema katlarınca dışlanmış veyahut da, görmezlikten gelinmiştir. Böylesi bir çarpıklığın bizzat aydınlar tarafından giderildiğini düşünmek de zordur. Çünkü aydınlarımız için ne **'kafa karıştıran sorular'**ın, ne de **"uykularını kaçirtacak ol-**

gular"ın bir önemi yoktu. O, bir Batılı "ajan" olarak, yeni bir dönüşüm süreci içerisinde kartını Batı'dan yana oynamak üzere, varlığını halkın çıkarlarına karşı geliştirdiği merkezîyetçi ve tekelci ahlâkıyla sürdürecektir.

Gerek aydın ve gerekse münevverin, muhatap üzerinde yarattığı aydınlanmış ve nurlanmış baskısına rağmen, genel halk yığınlarının nezdinde karikatürize edilmiş bir hali aşamadıkları bilinmektedir. Halkın gözünde dinsiz, gavur gibi değerlendirmelerden ancak modernleştirici çabalara hız verildiği zaman kurtulabilecektir. Çünkü, Batıcı dünya görüşüne, modern yaşama biçimine adaptasyonun artışıyla birlikte aydın kendini yeniden ifade etme imkanı bulmaktadır. Tarihsel olarak geç kalmış bir tipoloji sunan Türk aydını akılcı ve sekülerlerdir. **Işığı vahiyden alması gerektiğine inanan ulemanın aksine o ışığı "Aydınlanmış akıl"dan alır. Onun akli bütün sorgularını daha başında seküler temelli bir çizgide tutmaya hazırdır. Böylesi bir bağımlı akıl, nihayetinde geliştirici ve açıklayıcı olmaktan tabii ki uzaktır.**

☞ Türk aydını, dini ya **Marks**'ın, ya **Durkheim**'in ya da **A. Comte**'un dilinden okumaya kendini hazırlamış gibidir. Oryantalist söylemin geliştirdiği İslâmiyet gerçeği bizzat İslâm'ın kendisiyle hiç de ilişkilendirilemezse de bu, aydın için önemli sayılmamaktadır. >

Aydın kavramının netameli yapısı özellikle Müslümanların bu kavrama karşı varolan soğukluklarını artırıyor. Bilhassa son zamanlarda Müslüman seçkinler arasında aydın kavramı enine boyuna tartışılıyor. Kavramın tarihsel kökenlerinin yanı sıra Türk toplumu için varetildiği maliyet dikkate alınarak ihtiyatın elden bırakılmaması beklenmektedir. Tarihsel misyonunu tamamlamış sayabileceğimiz ulemanın kendi dönüşümünü sağlayacak imkanlardan mahrum oluşu nedeniyle aynı işlevleri üstlenecek bir entellektüel çerçevenin hangi kriterlere sahip çıkmasının beklenilebileceği cevaplanması gereken bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Türkiye'de İslâm'ın kendini yeniden üretecek kurum ve güçlerden yoksun oluşu, öte yandan dinin ideolojik bir karşılık olarak öne çıkarılmasına duyulan aceleci istek, ne ulemanın ve ne de yerini alacak başka bir öznenin geçikmesine tahammül edecek durumda değildir.

Bizzat Kur'an'ın kendisini anlamaya yönelik çabaların, yaşadığımız trajik durumları aşmada olumlu görevler üstleneceğine olan inancın karşılığı; mahalli ünitelerde birbirlerinden bağımsız tedrisatta bulunan cemaatlerin mi, Mısır'dan Pakistan'a ulaşan çizgide sağlanan çeviriler aracılığıyla ulaşacak (farklı ama aynen Türk aydını sayılabilecek kadar kopyacı) radikallerin mi,

yoksa geleceğine olan imanın her geçen gün arttığı Mehdin'in mi sağlayacağı bugün için önemlidir. Bu soruyu Türk aydını sorun edinmediği sürece cevaplayamayacaktır. Onların bu suskunluğu keyfimizi kaçırmayacaksa **ne yapacağız?**